

OSMANLI DEVLETİNDE KISA VE UZUN VADELİ İÇ BORÇLANMANIN GELİŞİMİ

Dr. Şevket Kamil AKAR

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
İktisat Tarihi Anabilim Dalı

ÖZET

Makalede Osmanlı Devleti iç borçlanma politikası tarihî süreç içerisinde ele alınmış ve değişkenlik gösteren dönemler gerekçeleri ile birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Borçlanma gereğindeki gelişmeler, borçlanmanın araç ve yöntemleri, uzun ve kısa vadeli borçların gelişimi, borçların kaynakları ve hazineye getirdiği yük ayrıntılı olarak incelenmiştir. Özellikle Osmanlı modernleşmesine paralel olarak, batıyla artan ilişkiler çerçevesinde bazı enstrümanlar devreye sokulmuştur. Bunlar arasında esham, kaime, tahvil ile banka ve bankerlerden sağlanan krediler başta gelmektedir.

ABSTRACT

Domestic Debt Policy of Ottoman Empire is searched from the perspective of historical process in this article and different periods are tried to explain with causes behind them. Also changes of debt needs, instruments of debt and changes in long and short term are looked of in detail. As the results of Ottoman modernization and improved relations with West, some financial instruments were used. Kaime, Esham, securities, credits from Bank and bankers were the important ones among them.

GİRİŞ

Osmanlı'da borçlanma devletin siyasî, iktisadî ve sosyal gelişmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Özellikle büyük savaşlar kamu harcamalarını önemli derecede artırmış ve gerek savaşın masraflarının finansmanı, gerekse savaş sonrası onarım ve yapılanma masraflarının vergi gelirleri ile karşılanamayacak ölçüde

devlet harcamalarını artırması, bu masrafların borçlanmayla finansmanını zorunlu kılmıştır. Olağanüstü bir gelir kaynağı olma niteliğinde olan borçlanma, zaman içerisinde bu özelliğini yitirerek devletin borç stoklarını artırmış ve ekonomisine önemli yükler oluşturmuştur.

Borçlar, ortaya çıkışları, ekonomiye yansımaları ve ortaya çıkardığı sorunların farklılığı nedeniyle iç borç ve dış borç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışma yapılırken de karşılaşılan en önemli sorun, borçlanmanın hangisinin iç borç, hangisinin dış borç olduğunun tespitinde yaşanan güçlük olmuştur. İç borçla dış borcu ayıran kriterler, borcun hangi ülke piyasasından alındığı, borcu oluşturan paranın millî para veya döviz olması ve borç veren kişinin milliyetidir. Bu kriterlere göre Osmanlı Devleti dahilinde millî parasıyla alınan borçlar iç borç olarak kabul edilmiştir. Makalede, Osmanlı Devleti iç borçlanma politikası tarihî süreç içerisinde ele alınmış ve değişkenlik gösteren dönemler gerekçeleri ile birlikte açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1 İÇ BORÇ ARAÇ, YÖNTEM VE KAYNAKLARI

Osmanlı Devleti ilk dönemlerde savaş ekonomisi ile yönetilmiş ve savaş sonrası elde edilen topraklardan alınan vergilerle ve elde edilen ganimetlerle ekonomisini yenileme imkânı bulmuştur. Sınaî, ticarî ve ziraî faaliyetlerin her aşaması devletin yönlendirmesi ve denetimi altında bulunmuştur.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin otokontrolü sağlayan yapısı, savaş teknolojisindeki hızlı gelişmeler ve buna bağlı olarak ateşli silahların ve merkezî orduların öneminin artması, devletin doğal sınırlarına ulaşması ve coğrafi keşifler sonucu başlayan fiyat artışı Osmanlı maliyesini olumsuz yönde etkilemiştir. Savaşların uzun ve yıpratıcı olması, ekonominin kendi kendini yenileme mekanizmasının aleyhine dönmesine sebep olmuştur. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti artan malî sorunlarını çözmek için üretimi artırmaktan çok, var olan vergi kaynaklarından azamî surette yararlanma yollarını seçmiştir. Diğer yandan finans sektöründeki gelişmelere bağlı olarak kaynak ihtiyacı, artan miktarlarda borçlanma ile temin edilmeye başlanmıştır.

1.1.1 İç Hazine

İç hazine, diğer bir adıyla sultanın hazinesi, merkez hazinenin talep etmesi durumunda buraya gerekli kaynağı borç olarak aktarmaktadır. Bu hazine uzun yıllar bir kredi kurumu vasfı yüklenmiş bir şekilde merkez hazinenin ihtiyacına cevap vermeye çalışmıştır. Ayrıca tımar sahiplerinin nakit ihtiyaçları da iç hazine tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Artan malî sorunlarla birlikte 1683 yılından itibaren iç hazineden verilen borç miktarında önemli artışlar görülmüştür.

(Tabakoğlu, 1985: 35-37). Bu paraların geri ödemesi yaşanan malî güçlükler nedeniyle uzun yıllara yayılmaya başlamıştır (Bkz. Tablo 1, 1679-1751 Yılları Arasında İç Hazineden Dış Hazineye Verilen Borçlar Ve Geri Ödemeleri).

1.1.2 Malikâne

II. Viyana kuşatmasıyla başlayan ve 1699 yılına kadar devam eden olağanüstü şartlar malî buhranın şiddetlenmesine neden olmuştur. Sorunun aşılması için iltizam sisteminden malikâne sistemine geçilmiştir. Hazinece 1695 yılında uygulanmaya başlayan Malikâne sistemiyle bir nevi uzun vadeli kredi temin edilmiştir. Artan malî sorunlar nedeniyle ortaya çıkan nakit ihtiyacı bu suretle karşılanmak istenmiştir.

Bu uygulamayla mukataalar kayd-ı hayat şartıyla verilmektedir. Malikâne sahiplerinin mukataa gelirleri karşılığında bir kereye mahsus peşin alınan ve muaccele adı verilen nakdi vermesi ve her yıl müeccele adıyla adlandırılan taksitleri ödemesi gerekmektedir. Sistem içinde yönetme zorunluluğu olması nedeniyle malikâne uygulaması yönetici sınıfla sınırlı kalmıştır. Malikâne sisteminin mantığında sahibi için risk faktörü mevcuttur. 1770 yılında malikâne sisteminin uygulanmasıyla elde edilen meblağ, gelirin % 5'ine yaklaşmıştır. Bu oran ilk yıllarda % 2 civarında gerçekleşmiştir. 1768-74 yılları arasında meydana gelen uzun süreli savaşın getirdiği malî sorunlar ve özellikle Rusya'ya ödenmesi gereken tazminat nedeniyle yeni bir arayışa girilmiş ve bunun sonucunda "Esham Sistemi" uygulanmaya başlamıştır (Genç, 1975: 231-269 ve 1995, 376-377).

1.1.3 Esham

Devletin 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın maliyetini azaltmak, bu devlete ödenecek tazminatı temin etmek ve malî krizden çıkmak için aldığı malî tedbirlerden biri de 1775 tarihinde "esham" uygulamasına gidilerek yapılan iç borçlanmadır. Eshamın kelime manası "Pay, Hisse" dir. Sistem mukataa adı verilen vergi gelirlerinin faiz diye adlandırılan belirli bir nakdi kısmının birden çok özel şahıslara muaccele adıyla satılmasıdır. Şahimler 2000-2500 kuruşluk dilimler halindedir. Bunlar kayd-ı hayat şartıyla verilmektedir. Ölen şahıslara ait şahimler hazineye kalmaktadır.

İlk şahimler İstanbul tütün mukataası gelirleri için çıkarılmıştır. Mukataanın geliri mal olarak 159.000 kuruş hesaplanmış ve kalan 400.000 kuruş karşılığı 160 şahim 5 yıllık süre için çıkarılmıştır. Esham satışına yaşanan olumsuz koşullara bağlı olarak başvurulmuştur. Esham sisteminin uygulandığı ilk on yılda faiz miktarı 2.000.000 kuruşa, iç borç stoku da 11.500.000 kuruşa ulaşmıştır. 1787-1791 Avusturya savaşı bu gerekçelerden birini oluşturmuştur. Bu tarihlerde ödenen

faiz 2.500.000 kuruş, borç stoku ise 15.000.000 kuruş olmuştur. 1792 yılında esham satışının durdurulmasına ve piyasada mevcut eshamın tasfiyesine karar verildi ise de 1798-1801 yılları arasında Fransa'yla yaşanan Mısır sorunu nedeniyle artan masrafları karşılamak için yeniden bu yola başvurulmak zorunda kalındı. 1806-1812 yılları arasında faiz ödemeleri 7.500.000 kuruşa, borç stoku ise 50.000.000 kuruşa ulaştı. Bu dönemde faiz ödemeleri bütçe gelirlerinin yaklaşık % 25'ine tekabül etmektedir. Özel şahıslara verilmesiyle kısa vadede sorunları çözümlerken, uzun vadede kaynakların tahrip edilmesine ve elden çıkmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim vergi kaynaklarının tekrar satışı için dönüşüm sağlanamamıştır (Cezar, 1986: 303; Genç, 1995: 376-379). Esham sistemi, sermaye birikimini ve aynı zamanda küçük burjuvazinin oluşmasını engelleyen bir uygulama olmuştur. Sistem Tanzimat'la birlikte büyük kredi temin etme imkanlarının ortaya çıkmasıyla önemini yitirmiştir.

1.1.4 Evrâk-ı Nakdiye

Tanzimat'la birlikte malikâne ve esham sisteminin kaldırılması, vergilerin ıslahı, timar sisteminin tasfiyesi ve merkezî orduların güçlendirilmesi amacıyla bir dizi ıslahat çalışmaları yapılmaya başlanmıştır (Cezar, 1986: 304). Tanzimat'la vaat edilen reformları hayata geçirmek, devalüasyona devam etmek, malî sorunların çözümü ve olağanüstü askeri giderleri karşılamak için gerekli olan kaynağın kâime basılarak sağlanması yolu seçilmiş ve bu maksatla ilk defa 1840 tarihinde kağıt para tedavüle çıkarılmıştır. Çıkarılan bu kağıtlar kâime-i mu'tebere, evrâk-ı nakdiyye adlarıyla ifade edilmiştir. Esham sisteminden farklı olarak, bu kağıtlar için özel mülkiyet hakkı getirildi, kayd-ı hayat şartı kaldırıldı. Kaimenin çıkarılması için gerekli olan 100.000 lira padişah'tan bir yıl vadeyle % 2-2.5 faiz karşılığında borç alındı. İlk etapta faizleri toplam 20.000 lira olan 160.000 liralık esham çıkarıldı. Eshamlara uygulanan yıllık faiz oranı eskisine göre 0,25 fazlasıyla % 12.5 dir. Aynı yıl 240.000 liralık, yıllık toplam 30.000 lira faiz ödemeli ikinci grup esham farklı değerlerde piyasaya sürülmüştür. Bu kağıtlar nakit kabul edilmekte, varislerine akçe gibi intikal etmektedir. Faizlerine karşılık gümrük gelirleri teminat gösterilmiştir. Kırım Savaşı'nın getirdiği malî yükün karşılanması için 500.000 lira faizli, 500.000 lira faizsiz kaime piyasaya sürülmüştür. 1856 yılında tedavülde bulunan faizli kaimelerin toplamı 1.720.000 liraya, bunlara ödenen faiz 51.600 liraya ulaşmıştır. Tedavülde bulunan kaime miktarının artması faiz yükünü de artırmıştır. Bu yükün azaltılması için faiz oranı önce % 10'a, daha sonrada % 8'e düşürülmüştür. 1855 yılında faizsiz kaime miktarı 1.763.540 liradır. Malî müzayakadan çıkmak için sık sık kaime tedavüle sürülmesi emisyonu artırmıştır (Akyıldız, 1996: 30-44; Genç, 1995: 376-379).

1.1.5 Esham-ı Mümtâze

Kırım Savaşı'nın önemli etkilerinden birisi, kaimenin emisyonunun artması sonucu ortaya çıkan değerindeki düşüştür. Bu nedenle savaş giderlerinin karşılanması için ilk defa bu tarihte dış borçlanmaya gidilmiş ve bu işlemlerin tamamlanmasına kadar geçecek sürede hazinenin ihtiyacını karşılamak için de esham-ı mümtâze kağıtları çıkarılmıştır. İstanbul Emtia Gümrüğü geliri karşılık gösterilerek çıkarılan bu kağıtlara yıllık % 10 faiz verilmiştir. İlk etapta 300.000 liralık kağıt piyasaya sürülmüş ve üç sene içinde piyasadaki hacmi 1.350.000 liraya ulaşmıştır. Daha sonra % 8 faizli 1.000.000 liralık kağıt piyasaya sürülmüştür. Bu kağıtların ihracındaki temel amaç, kaimenin değerinin korunmasıdır (Akyıldız, 1996: 346).

1.1.6 Esham-ı Cedide

Ağırlaşan malî sorunlar ve dış kaynak bulmakta çekilen güçlükler nedeniyle faizli eshamların üç, faizsiz eshamların ise iki senede piyasadaki çekilerek yerlerine yeni kağıtların çıkarılmasına karar verilmiştir. % 6 faizli bu kağıtlar 1859 yılından itibaren piyasaya sürülmeye başlanmıştır. 1862 yılının ilk ayında bu kağıtların piyasadaki hacmi 5.000.000 mecdiye liraya ulaşmıştır (Akyıldız, 1996: 48).

1.1.7 İstikraz-ı Dahilî Tahvili

Dahilî istikraz tahvilleri isteğe bağlı ve zorunlu olmak üzere iki farklı şekilde piyasaya sürülmüştür. Devlet ilk çıkardığı tahvillerde dolaylı yoldan kişilere borç verme zorunluluğu getirmiştir. Örneğin 8 Şubat 1881 tarihinde Yunanistan meselesi dolayısıyla ortaya çıkan olağanüstü askerî masrafları karşılamak için % 10 faizli 3.000.000 liralık mecburi tevzi edilmek üzere dahilî istikraz tahvili çıkarılmıştır. Tahvillerin, emlak sahiplerine bir senelik emlak vergisi yükümlülüğü oranında ve bir defaya mahsus olmak şartıyla zorunlu satışı kararlaştırılmıştır. Bu uygulamadan nizamiye efrâdı ile bilfiil hizmette bulunan redif ve koloğlanlarına kadar olan zabitan muaf tutulmuştur. Tahvilleri mal sandıkları kabul edecektir. Tahvillerin imha müddeti altı yıldır (B.O.A., Y.A.Res. No: 9/76).

Hükümet, bu paraların geri ödenmesini hukukî bir yaptırımın olmaması sebebiyle malî krizi gerekçe göstererek sürekli ertelemiştir. Zaman zaman biriken borçların tasfiyesi için kâime, metelik ve tasfiye-i düyûn adıyla kararname çıkarılmıştır. Kararnamelerle borç miktarında indirimle gidilmiştir. Tasfiye-i düyûn tahvilleri eski borç ve alacakların tasfiyesi amacıyla çıkarılmıştır. Tahviller Hazinece belirtilen yerlerde, komisyona tayin olunacak memurların nezâretinde, iki aza mühürledikten sonra numarası ve geliri belirtilerek kaydedilmektedir. Tahvil hazine veznedarbaşılığına teslim edildikten sonra alınan dekontu komisyona ve-

rikmekte ve dekont komisyon tarafından saklanmaktadır. Teslim olunan tahviller Vâridât-ı İdare-i Umumiye ve Hazine tarafından deftere kaydedilmektedir. Giderler ilgili daireye bildirilmektedir. Tasfiye-i Düyûn Dairesi kayıtları inceleyerek komisyona bir rapor sunmaktadır. Daha sonra kayıtlar defter-i kebîre geçilmektedir.

1883-84 senesinde çıkarılan Tasfiye-i Düyûn Kararnamesi ile borçların başa baş kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Kararname ile devlet alacaklarının % 10'unun nakit tahsil edilmesi, borçlarına karşılık ise tahvil verilmesi ve bu kararın kişileri bağladığı belirtilmiştir. İlgili birimlerden borç döküm cetvellerini hazırlayarak yıl içinde hazineye bildirmeleri istenmiştir (Düstur, 1939: 377-384). 1888-89 senesinde, karşılık gösterilen bakayanın tahsilinin gecikmesi gerekçe gösterilerek tasfiye süresinin yıl sonuna kadar uzatılması istenmiştir. Bu amaçla bir komisyon kurulmuştur. Süre 1888-89 senesi Ağustos ayına kadar uzatılmıştır. Tasfiyede yaşanan en önemli sorun borç-alacak ilişkisinin tetkik edilip gerekli muamelenin icra edilememesidir (Düstur, 1937: 921-922).

1891-92 yılında da benzer bir uygulamaya gidilmiştir. Bu tarihte esham-ı cedide, mukâtaât ve emvâl-i eytâm borçlarının, sahiplerinin isteğine bağlı olarak tahvil-i Osmaniye ile değiştirilmesine karar verilmiştir. Basılan tahvilin anaparası 1.593.298 liradır (Düstur, 1939: 1078). 1892-93 yılında tahvil kabul süresinin Şubat sonuna kadar uzatılması talep edilmiştir. Bu tahvillerin Tasfiye-i Düyûn Kararnamesi'ne göre, 1883-84 yılına kadar olan borçların 100 kuruşluk tahvil karşılığı olarak 25 kuruş nakit ödenmesine dair eski kanuna tabi tutulmalarına izin verilmiştir. Tedavülde bulunan birinci tertip ve düyûn-ı umumiyeye ait tahvillerden 215.400 liralık kısmı iptal edilmiştir. Yine tedavülde bulunan 9.510.000 liralık tahvilin tasfiyesi için başa baş kabul süresinin azaltılması talep edilmiştir (Düstur, 1939: 1283). Maliye talebe olumlu bakmayarak bu süre zarfında sahte ve aynı numaralı tahvillerin piyasaya sürülmesi durumunda hazinenin zarara uğrayacağını ifade etmiştir.

Tahviller piyasada işlem görmek amacıyla çıkarılmamasına rağmen, sarraflar aracılığıyla piyasada işlem görmüştür. Değeri yaklaşık 100 kuruş olan tahvil piyasada 10 kuruştan işlem görmeye başlamıştır. Tahvillerin geçmişte olduğu gibi sahteleri çıkmıştır. Vurgunculüğün önlenmesi için şu tedbirler önerilmiştir: Tasfiye süresi kısaltılmalı, geçmiş borçlar için bir bedel tayin edilmelidir. Tahvilâtın gerçek ve sahtesini ayırmak için aralarındaki fark halka izah edilmelidir. Alacakların zamanında tesviyesi için tahvilâtla ödemek veya adı geçen alacakların her 100 kuruşuna 25 kuruş nakden ödemek seçenekleri borç sahiplerinin tercihine bırakılmalıdır. Tahvilâtla borcunu ödemek isteyenlerin tahvilleri imzalatıldıktan sonra kabul olunmalıdır. Hazine tarafından komisyonun tespit ettiği sahte tahviller iade edilmelidir (Düstur, 1939: 953-954).

II. Meşrutiyet'ten sonra iç piyasaya sürülen hazine tahvillerinin satışı piyasa şartlarında gerçekleşmiştir. Tahvillerin halka arzında alım zorunluluğu getirilmemiştir. Nitekim 1911, 1912, 1913 tarihlerinde üç defa halka arz edilen toplam 10.279.594 liralık tahvillerden 1913 tarihli tahvillere piyasadan talep görmeyince Perier Bank'a blok satışa gidilmiştir.

3 Nisan 1918 tarihinde çıkarılan bir kanunla yeniden dahil-i istikraz tahvilleri piyasaya sürülmüştür. Faiz oranı % 5, amortismanı % 1 olan tahvillerin miktarı açık tutulmuştur. Tahvillerin piyasaya sürülmesi sırasında hükümet millî duygulara hitap ederek talebi artırmaya çalışmıştır. Süresi içinde 17.977.600 liralık tahvil satışı gerçekleşmiştir (Sayar, 1977: 284-285).

1.1.8 Avans ve Krediler

Devlet gelirlerinin bir kısmının altın ve gümüş değerinden karşılık gösterilmesi şartıyla eshâm, tahvilât veya belirli gelir kalemleri teminatı karşılığı basit bir ödünç verme şeklinde uygulanmıştır. Avans, bir kerede çekilir veya cari bir hesap açılarak tahviller garanti gösterilirdi. Emaneten bir kerede verilen bu tahvillerin, genellikle ticarî karakteri yoktu. Bu tür avanslar için ekseriyetle 3 aylık vade verilmekte idi. Vadesi gelen senedin süresi uzatılır veya dönemi yenilenirdi. Tahviller teminat karşılığı bankaya bırakılırdı. Spekülatif olmayan ve kolay değer kazanabilen tahviller teminat olarak kabul edilirdi. Örneğin Osmanlı Bankası'nın hisse senedi teminat olarak kabul edilmemiştir.

Bir kerelik verilen avansların cari hesaba göre faiz oranı yüksektir. Cari hesap faizleri dönem içerisinde yıllık % 7 iken kısa vadeli avans ve kredilerin faiz oranları zaman içinde farklı uygulanmıştır. İlk dönemlerde faiz oranları aylık uygulanmakta ve oranı % 2-2.5 arasında değişirken, sonraki tarihlerde devletin içinde bulunduğu genel ve özel şartlar dışında faiz oranları genellikle yıllık % 4-15 arasında değişmiştir (Bkz. Tablo 2, 1876-1914 Yılları İtibarıyla Alınan Avans ve Krediler).

Vadesinde ödenmeyen avansların kalan kısmı için bileşik faiz uygulanmaktadır. Nitekim 30 Mayıs 1877 tarihinde Şirket-i Osmaniye'den alınan 71.194 liranın vadesi geldiği halde ödenmeyen 18.827 lirası için % 12 faiz ve % 0.5 komisyon alınmasına ve bir senede ödenmesine karar verilmiştir (B.O.A., Yıldız Defter, No: 85: 6).

Alınan avansların tamamının nakit olarak hazineye girmesi her zaman mümkün olmamıştır. 1884 tarihinde İtibar-ı Umumî-i Osmaniye Şirketi'nden alınan avans örneğinde olduğu gibi bazı şartlara bağlanmıştır. Şirket, yıllık % 10 faizli verdiği 31.250 liralık avansın 25.000 lirasını nakit, 6.250 lirasını ise faizli

avans veya hazinenin ödemesi gereken 1879-80 ve 1880-81 malî yıllarına ait maş ve esham kupon ve suretlerine irat ve masraf şeklinde mahsup edilmesi şartıyla vermiştir. Dönem içerisinde, avanstan mahsup yapılması uygulamasına yaygın olarak rastlanmaktadır (B.O.A., Y. A. Res., No: 23/4).

Banka veya bir başka müesseseden birden fazla avans veya kredi alındığında veya cari hesaplarının limiti aşıldığında, borçların birleştirilerek tasfiye edilmesi için hükümetle ilgili banka veya finans sahipleri aralarında uzlaşma zemini aramaktadır. Özellikle Osmanlı Bankası'ndan alınan avans ve cari hesap için sık sık bu yöntemle başvurulmuştur. Taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde, hükümet tarafından, biriken borçların faiz oranlarının indirilmesi ve bir miktar iskonto yapılması imkân dahilinde olmuştur. Uygulamaya bir örnek, Dersaadet Bankası ile yapılan anlaşmadır. Muhtelif tarihlerde üç kez bankadan % 9 faizle alınan toplam 48.500 liralık borcun faiz oranı 1890 senesinde % 6'ya indirilmiş ve faizle birlikte toplam 3.000 lira iskonto edilmiştir (B.O.A., MV., No: 44: 7).

Osmanlı Bankası'na verilen imtiyazla cari hesap açılması, hazinenin avans taleplerini karşılaması, hazine adına para nakli ve işlemlerinin gerçekleştirilmesi, gerekli banka işlemlerinin yürütülmesi, olağanüstü avansların ödenmesi, borç alımlarında aracılık etmesi gibi bir dizi yükümlükler getirmiştir. İlk imtiyaz verildiğinde % 6 yıllık faiz uygulanması şartıyla 1.250.000 franklık (550.000 lira) cari hesap açılmıştır. Bu avanslar 60-90 günlük olarak kullanılmaktadır. Banka, cari hesap içinden iskonto yapmayı kabul etmiştir. 1875 yılında cari hesap limiti özel bir garanti karşılığında 67.500.000 franga çıkarılmıştır. Limit 1886 yılında 750.000 liradır. Bu rakam, 1893 yılında 1.000.000 liraya çıkarılmıştır (Thobie, 1977: 86-88). Mukavele uyarınca Osmanlı Devleti, bankanın vereceği hizmetler karşılığında 50.000 lira ödeyecektir. Şubeler için maktu olarak verilen 30.000 lira da 31.000 liraya çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti ile Osmanlı Bankası, mevcut şubeler dışında anlaşmak şartıyla açılacak her şube için 2.500 lira verilecek, ancak bu meblağ 50.000 lirayı aşmayacaktır (B.O.A., Y. A. Res., No: 109/32).

1906 yılında hükümet acil ihtiyaçlarını karşılamak için Osmanlı Bankası'ndan yıllık % 7 faizle 1.000.000 liralık kredi almıştır. Teminat olarak 1904 yılı % 4 faizli istikrazın 1.100.000 liraya karşılık gelen 50.000 adet tahvili bırakılmıştır. Bu tahvillerden 40.000 lira gelir elde edilmiş, karşılığında ise 70.000 lira faiz ödenmiştir.

Banka cari hesabına % 7 faiz uygularken, alınan kısa vadeli avanslarla bu oran %10'lara çıkmıştır. 1888 yılında yayınlanan Murâbaha Nizamnamesi'ne göre, her nevi adi ve ticarî borçlarda faiz üst sınırının % 9'u geçmeyeceği şartı konmuştur. Ancak uygulamada yıllık faiz oranının bu rakamın üzerine çıktığı görülmektedir (Kazgan, 1997: 195).

Bankanın verdiği cari hesap limitinin aşılması ve avans ödemelerinde görülen aksaklıklar sebebiyle borç stoku arttığına, banka avans taleplerini reddetmiştir (Bkz. Tablo 3, 1863-1920 Yılları İtibarıyla Osmanlı Bankası'nın Bilanço Aktifi ve Osmanlı Devleti'nin Borç Yüğü). Bu tavır bankanın alacağını tahsil etmek için başvurduğu dolaylı bir tehdittir. Banka bu tutumunu özellikle devletin piyasadan kaynak temin etmesinin güç olduğu zamanlarda sergilemiştir. Sorunun aşılması için borçlar iskonto yapılarak birleştirilmiş ve karşılığında tahvil ihraç edilmiştir. Bu uygulama, banka kaynaklarını yeniden kullanmak için çıkar yol olarak görülmüştür. 1894 tarihinde ihraç edilen 3.272.000 liralık tahvilden elde edilen gelirin 750.000 lirası bankanın, işlemlerinden dolayı biriken 1.287.000 liralık alacağına mahsup edilmiştir. Kalan 537.000 lirasının ise her sene 100.000 lira ödenerek tasfiye edilmesine ve 1895-96 malî yılından itibaren % 7 faiz ödenmesine karar verilmiştir (B.O.A., MV. No: 89: 34). Bir diğer örnekte ise banka, hükümete 1904-05 senesi Mayıs ayında maaş ödemek için istediği 150.000 liralık avansı, cari hesap faizi, ikramiye vb. kalemlerden birikmiş olan alacaklarının tasfiye edilmesi ve teminat gösterilmesi şartıyla verebileceğini bildirmiştir (B.O.A., Yıldız Defter, No: 12288: 1-2).

Devlete ait kurumlar arası borçlanmalarda genellikle düşük faizli borçlanma gerçekleştirilmiştir. Uygulanan faiz oranı genellikle %5'dir. Alınan borçlar düzenli olarak geri ödenmemiştir. Devletin biriken borçları, bu kurumların faaliyetlerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Borç alan kurumların başında gelen Ziraat Bankası, Tekaüt Sandığı ve Eytâm Sandığı'ndan alınan borçlar önemli meblağlara ulaşmıştır. Özellikle sandıklar zaman içinde maaş ödeme zorluğu içine düşmüştür. Bu kurumlara olan borçların tasfiyesi için kurum idarecileri ile hazine arasında anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan biri Tekaüt Sandığı ile imzalanmıştır. Buna göre 1886 yılında 400.000 lirayı ulaşan borcun 1888-89 yılından itibaren % 5 faiz işletilmek şartıyla, yedi yıl içerisinde tasfiyesi kararlaştırılmıştır. Menâfi Sandığı'ndan da 1887 yılı Ocak ayında % 5 faizli 250.000 altın karşılığı borç alınmıştır (Düstur, 1937: 939).

1.2 İÇ BORÇLANMA GEREĞİ VE DÜZENSİZ BORÇ STOKU

Osmanlı Devleti kamu borçlanmalarına, uzun süre hazinenin kaynak ihtiyacına iç hazinenin cevap vermesi nedeniyle geç başlamıştır. Merkez hazinenin doğacak olan nakit ihtiyacı Yavuz Cezar'ın ifadesiyle üç sacayağından biri olan iç hazineden alınan borçlarla karşılanmaya çalışılmıştır. İhtiyaç halinde kısa vadeli borçlanma için batı ricali veya tüccarlarına müracaat edilmiştir. İlk dönemlerde zenginlerden ve tüccarlardan ödünç para şeklinde borç alınmıştır (1). Bu dönemde hazineye ödünç para verilmesinde devletin borcunu ödeme imkanına sahip olması ve borç veren şahısların verdikleri borç karşılığında devletten bazı beklen-

tileri olması ve bu beklentilerine genellikle karşılık bulmaları rol oynamıştır. Bu şahıslara iltizam müzayedelerinde ayrıcalık tanınmıştır.

Vergi mültezimleri malî sorunların aşılmasında önemli bir kaynak olarak görülmüştür. Kaynak sağlamak amacıyla mukataalar iltizama verilmiştir. Ayrıca XVI. yüzyılla birlikte artan malî sorunlar sebebiyle bütçeyi denkleştirmek için 1585 tarihinden itibaren bir nevi devalüasyon olan "para tağşişi" uygulanmıştır. XVII. yüzyıla kadar maliye kendi iç dinamikleri içinde yaptığı küçük ayarlamalarla malî sorunlarını aşmaya çalışmıştır.

Bu yüzyılda malî sorunlar ağırlaşmıştır. Bunda en önemli etken artan savaş maliyetlerinin getirdiği yüksek malî külfettir. 1645 tarihli Girit isyanı ve akabinde devam eden isyanlar ve 1678-81 yılları arasında süren Rus Savaşı'nın getirdiği maliyet, iç hazine istikrazı, para tağşişi ve imdadiye adıyla ülkenin zenginlerinden ve devlet ricalinden alınan zorunlu iç borçla karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak alınan bu tedbirlerin yetersiz kalması maliyeyi yeni arayışlara sevk etmiştir. Bunun neticesinde sorunun aşılması için uzun vadeli kredi sağlamak amacıyla malikâne sistemine başvurulmuştur (Cezar, 1986: 38). Malikâne satışlarıyla hazineye önemli miktarda nakit girişi sağlanmış ve kısa vadede hazinenin ihtiyacı karşılanmıştır. 1761 malî yılı bütçesinde devletin geliri 14.514.000 kuruş, gideri ise 14.064.500 kuruştur. Padişah bu satışlardan elde edilen paraya güvenererek 1768 yılında Rusya ile savaşa girmiştir (Cezar, 1986: 74). 1774 yılına kadar süren bu savaşın getirdiği malî külfet hazineyi zor durumda bırakmıştır. Bütçe açıklarını gidermek için iç hazineden borçlanma, para tağşişi gibi tedbirlerin yanı sıra yeni tedbirlerin alınması gerektiği sonucuna varılmış ve esham uygulamasına karar verilmiştir. Bu uygulama ile yıllık faiz ödemesi garanti altına alınmış ve halk arasında alım satımı serbest bırakılmıştır. 1790-91 malî yılında esham faiz yükü 70.000 liraya ulaşmıştır. 1792-93 malî yılında ise esham sahiplerine 26.500 lira esham faizi ödenirken esham satışından elde edilen gelir 7.800 lira civarında gerçekleşmiştir (Cezar, 1986: 84-86,171). Bu yüzyılda ilk defa malî sorunların aşılması için dış borç fikri ortaya atılmıştır. 1787-92 yılları arasında Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşların giderleri iç hazineden alınan borç, müsadereleler, sarraflardan alınan borçlarla karşılanmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde iç hazine tüketilmiştir. I. Abdülhamit hazinede para kalmadığını kendisinden para istendiğinde 'mevcut olsa da harçlığımı versem' sözleriyle ifade etmiştir. İç hazine, merkez hazineyi destekleme fonksiyonunu yitirmiş ve yeni kaynak arayışlarına girilmiştir. Devlet, yaşanan olağanüstü şartlar nedeniyle özel şahıslardan borç almak zorunda kalmıştır. Bu konuda Şeyhülislam da fetva yayınlamıştır. 1788 yılında Cezayirli Hasan Paşa'dan alınan 600.000 kuruş bunun ilk örneklerini oluşturmaktadır. Savaş sırasında sarraflardan da kısa vade-

li borçlar alınmıştır. 1789-90 yılında ordu için istediği 5.000 liranın ancak yarısı sarraflardan müsadere ve darphane gelirleri karşılık gösterilerek temin edilmiştir (Cezar, 1986: 125). Kırkor'un savaş sonrası verdiği borcu geri istemesi buna diğer bir örnektir. Zenginlere yönelik zorunlu iç borçlanmaya dair bir örnek de Bursa'da yaşanmıştır. Burada yaşayan zenginlerden 750.000 kuruş talep edilmiş, ancak bunların daha önce yardımda bulduklarının anlaşılması ve bu meblağın güçlerini aşması nedeniyle 450.000 kuruş toplanmasını istemiş ve bu meblağın Bursa cizyesi teminat gösterilerek savaş sonrası geri ödeneceği ifade edilmiştir (Cezar, 1986: 136).

Yukarıda da görüldüğü gibi, Tanzimat Dönemi'ne kadar hazine, ihtiyacı olan nakdi iç hazine, olağanüstü vergiler, devletin ileri gelenlerinden aldığı zorunlu ödünç paralarla temin etmeye çalışmıştır. Dönem sonrası finans sektöründe görülen gelişmelere de bağlı olarak iç ve dış borçlanmaya yönelmiştir. Galata Bankerleri bu dönemde yapılan borçlanmalarda önemli rol oynamıştır. 1841 yılında banker Baltacı'dan aylık % 0,8 faiz ita olunmak üzere 75.000 lira borçlanılmıştır(2). Tanzimatın başında Fransız tüccar Mösyö Boryedil devlete % 5 komisyonla, geri ödemenin altı ayda bir 3.000.000 kuruşluk dilimler halinde yapılması ve 35 senede ödenmek üzere 50.000.000 kuruş borç vermeyi teklif etmiştir. Hükümet borçlanmayı maliyetinin 2.100.000 lirayı bulması nedeniyle pahalı bularak reddetmiştir (B.O.A., İrade Hariciye, No: 457). Aynı tarihlerde yine müste'men (ecnebi) tüccardan Fernandis'ten aylık % 1 faizi 15.000 lira borç alınmıştır. Borca karşılık olarak Selanik muhassıllığı mal fazlası gösterilmiştir (BOA., İrade Dahiliye, No: 1844).

Özellikle Kırım Savaşı sonrası malî tablo bu süreci hızlandırmıştır. Nitekim, 1853 tarihinde başlayan Kırım Harbi'nin getirdiği ağır malî yük ve diğer ihtiyaçları karşılamak için ilk dış borç 1854 yılında alınmıştır (Pamuk, 1984: 54). Bu süreç içerisinde masraflarını karşılamak için faizsiz geçici 856.250 liralık kaime ihraç edilmiştir. Diğer yandan piyasada 1856 yılında 1.720.000 liralık faizli kaime işlem görmektedir. Bu kağıtlara ödenen yıllık faiz toplamı 51.600 liradır. Hazine kaynak ihtiyacını karşılamak için değişik adlarla piyasaya kıymetli kağıtlar sürmeye devam etmiştir. Esham-ı mümtâze ve esham-ı cedide bu yıllarda ihraç edilen kağıtlardır (Akyıldız, 1996: 36-38). Gerek esham-ı mümtâze, gerekse esham-ı cedide hazinenin iç borç yükünü artırmıştır. Hazine, bu kıymetli kağıtların değerinin düşmesi ve emisyon hacminin artması nedeniyle piyasadan çekilmesi gerektiği sonucuna varmış ve sorunun aşılması için çare aramaya başlamıştır. Fumat Paşa, sunduğu 1862 tarihli raporunda, hazinenin üretimi artırarak gelir temin etmek ve masraflarda da tasarrufa gitmek yerine önce kaime, ardından da esham-ı cedide gibi kıymetli kağıtlar ihraç ederek devletin borç yükünü artırdığını ifade

etmiştir. Bu dönemde bütçe açığının 5.000.000 lira olduğunu belirttikten sonra piyasada işlem gören kaime miktarının taşradaki kısmı dışında 6.500.000 lira olduğunu altını çizmiştir. Kaimelerin bir kısmının konsolide edilerek esham-ı cedide ile değiştirilmesi önerilmiştir. Kaimelerin % 40'ı peşin, % 60'ı da esham-ı cedide verilerek tasfiyesi kararlaştırılmıştır. 1862 tarihinde sağlanan dış borçla kaimeler piyasadaki çekilmeye başlanmıştır. Ancak daha sonra 93 Harbi ve I. Dünya Savaşı sırasında yeniden kaime ihraç edilmiştir (Akyıldız, 1996: 75).

Osmanlı Devleti, kaynak ihtiyacını kıymetli kağıt ihracının yanı sıra doğrudan borç veren sarrafların etkinliğinin artmasıyla birlikte bu sarraflardan aldığı kısa vadeli borçlarla sağlama yoluna gitmiştir. Düzenli borçlanmaya gidilemediği dönemlerde özellikle maaş ödemeleri ve müteahhit alacaklarını tasfiye etmek için kumpanya ve bankerlerden yüksek faizli ve ön şartlı avans veya kredi almak mecburiyetinde kalmıştır. 1848 ihtilalinin piyasalara olumsuz etkisi Osmanlı maliyesini de etkilemiştir. Bu tarihlerde faiz oranı % 12.5'e kadar çıkmıştır. Bu oran daha sonra önce % 10'a, akabinde % 6'ya kadar düşmüştür (Akyıldız, 1996: 44).

Yukarıda belirtilen kalemler timar ve mukataat sahiplerine ödenen tazminatlarla birlikte bütçede genel giderler içinde yer almaktadır. Tanzimat'ın ilk yıllarında transfer harcamaları içindeki en büyük pay bu kalemlere aittir. Transfer harcamalarının bütçe içindeki payı 1841-42 malî yılında % 5.4 iken bu oran 1861-62 malî yılında % 23.5'e yükselmiştir. Bunun yaklaşık üçte ikisi iç borç geri ödemesine ayrılan meblağdır (Güran, 1988: 231). 1841-42 malî yılı verilerine göre hazinenin borç stoku 349.949.745 kuruştur. Bunun 50.000.000 kuruşu çıkarılan kaime karşılığı; 5.194.915 kuruşu Alyon adlı bir tüccardan alınan borç; kalan kısmını ise diğer özel şahısların alacakları oluşturmaktadır. Bu malî yıl içinde yapılacak ödemelerle borç miktarının 235.120.500 kuruşa indirilmesi öngörülmüştür. 1862-63 malî yılında iç borç miktarı 1.643.435.000 kuruşa ulaşmıştır. Ayrıca ödeme tarihleri belirsiz olan düzensiz borç stoku bu tarihte 2.000.000.000 kuruş civarındadır (Güran, 1988: 233).

1853-54 malî yılından 1861-62 malî yılına kadar geçen süre içerisinde bütçe dışı kaynaklardan yaklaşık 4.700.000.000 kuruş temin edilmiştir. Bunun %13.6'sı esham ihracından; % 5.8'i faizli, % 12.9'u faizsiz ihraç edilen evrak-ı nakdiyye satışından; % 5.3'ü hazine tahvillerinden; % 33'ü tüccar ve sarraflardan alınan kısa vadeli borçlardan ve % 0.3'ü eytam sandığından yapılan borçlanmadan sağlanmıştır (Tablo 4 1853-54/1861-62 Yılları Arasında Hazinenin bütçe dışı Gelirlerinin Kaynakları İtibariyle Dağılımı). Bu dönemde meydana gelen Kırım Savaşı nedeniyle düzensiz gelirlerin doğal olarak da dış borçlanmayla beraber iç borçlanmanın payının arttığı görülmektedir. Transfer harcamaları için ayrılan paya baktığımızda bu sonuç doğrulanmaktadır. Nitekim transfer harcamala-

rının bütçe içindeki payı Kırım Savaşı'na kadar % 10 civarında seyr ederken bu oran 1861-62 malî yılında % 40'a ulaşmıştır (Güran, 1988: 243-245).

Borçlanmada izlenen politika yanlışlığı, Osmanlı Devleti'nin 1876'da malî iflasına ve takip eden süreçte Avrupa Devletleri'nin Osmanlı maliyesi ile iç ve dış siyasetine etki etmesine zemin hazırlayarak gelir kaynaklarının borç ödemelerine tahsis edilmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımına bağlı olarak, Osmanlı sınırları dahilindeki milletlerin artan bağımsızlık istekleri ve isyanlar, Avrupa Devletleri'nin kendi menfaatleri doğrultusunda teşvik edilip desteklenmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikası olumsuz yönde etkilenmiştir. Özellikle Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Panslavizm politikası izlemesi ve buna paralel olarak Bosna-Hersek ve Bulgaristan gibi hassas bölgelerde isyanı teşvik etmesi dolayısıyla Balkanlarda sürekli kargaşa hakim olmuştur (Uçarol, 1985: 261).

1873 yılında başlayan ve borsa krizinin ilk habercisi olan dünya buhranı meydana gelinceye kadar İstanbul piyasası ve borsasında olağanüstü bir faaliyet görülmekteydi. Dünya buhranı ile sermaye akışı kesilen ve dış borç bulması güçleşen Osmanlı Devleti'nin maliyesi olumsuz bir şekilde etkilenmiştir (Pamuk, 1984: 58). Balkanlardaki bunalım, siyasî çıkmazlar, Anadolu ve Rumeli'de ortaya çıkan kuraklık, sorunları daha da ağırlaştırmıştır (Shaw ve Shaw, 1983: 198).

Osmanlı Devleti 1873 yılında meydana gelen dünya buhranı öncesi, altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek için önemli projeler başlatmıştır. Bu amaçla tramvay ve tünel şirketleri kurulmuş, Anadolu ve Rumeli demiryolu inşaatına başlanmıştır. Bu gibi teşebbüsler Dersaadet piyasasını canlandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin nakit ihtiyacına cevap vermek ve yatırımlardan pay olmak amacıyla Rus Bankası, İtalyan Umûr-ı Nâfia Bankası, Orient Bank, İtibar-ı Sanayi Bankası, Şirket-i Ticariye-i Osmaniye Bankası gibi çok sayıda banka kurulmuştur. Bu bankalardan İtibar-ı Umumiye-i Osmaniye Bankası'nın bilançosu incelendiğinde, devlete verdiği borçlardan kâr ettiği ortaya çıkmaktadır. İlk senelerde bu bankanın devlete verdiği avans miktarı yaklaşık 2.500.000 lira civarındadır. Osmanlı Devleti malî iflasını ilan ettikten sonra bankalar birbiri ardına kapanmaya başlamıştır. Bu tarihlerde faiz oranı % 15'lerden % 10'ların altına inmiştir (Hasan Ferit, 1334: 45-46). Osmanlı Devleti 1874 yılına kadar yapmış olduğu çok sayıda borçlanmayla amaçlarını gerçekleştirilememiş, bütçe açıkları artarak devam etmiştir.

Bütçede kısa vadeli avanslar, dahilî tahvil ihracı, demiryolu teminatları gibi kalemlere düyûn-ı gayr-ı muntazama veya diğer bir adıyla düzensiz borçlar kaleminde yer verilmiştir. 1874 yılında düzensiz borçların toplamı yaklaşık 17.000.000 lira tahmin edilmektedir (Yeniay, 1964: 52). 1874-75 malî yılına ait

gelir 24.807.420 lira, gider 25.134.580 lira ve bütçe açığı 327.160 lira öngörülmüştür. Masrafların % 42'si iç ve dış borçlara ayrılmıştır. Bunun yaklaşık % 30'unu iç borç ödemeleri oluşturmaktadır. 1875 yılında İstanbul, Paris ve Londra'daki bankalardan % 12 oranında faizle para tedarik edilmiş ve bu işlem bankalara da cazip gelmiştir (Autheman, 1996: 70). Avanslar ile borç kuponlarının ödemesi gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen düzensiz borçlar ve cari açıklar denetim altına alınıp belirli bir düzene sokulamamıştır. 1875-76 malî yılında gelirlerin % 83'ü olan bütçe açığı ile iç ve dış borç yükü dolayısıyla 1875 yılı sonbaharında malî iflasın eşiğine gelen Osmanlı Devleti, 1876 yılında bütün borç ödemelerini tatil ederek malî iflasını ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin borç ödemelerini askıya alması bankaları olumsuz yönde etkilemiştir. Devlet tahvillerinin değerinin düşmesi, elinde bol miktarda tahvil bulunan bankaların bir çoğunun malî krize girmesine sebep olmuştur. Crédit Ceneral Ottoman, İstanbul Bankası, Kambiyo Osmanlı Şirketi ve Osmanlı Bankası bu krizden etkilenen bankalardan bazılarıdır. Osmanlı Devleti'nin askerî harcamalarının olağanüstü artması sebebiyle savaş sonrası bütçe açığı da olağanüstü artmıştır (Yeniay, 1964: 53-56). Müfettiş General Homberg, 3 Nisan 1876'daki raporunda maliyenin çalışanların maaş ve tayinâtlarını ödeyemeyecek durumda olduğunu, bir yıldan beri büyük sıkıntılar çekildiğini ve İstanbul'da olduğu gibi diğer şehirlerde de durumun kötü olduğunu vurgulamıştır. Bundan dolayı hazine bu dönemde Galata Bankerleri'nden cüzî, ancak aşırı kabul edeceğimiz aylık % 4 faizle borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır (Autheman, 1996: 75). Aslında bu durum Osmanlı maliyesi için daha önce de sık sık karşılaşılan ve artık olağan sayılan durumlardandı.

1880-81 yılı bütçesinde düyûn-ı gayr-ı muntazama giderleri için 2.816.763 lira tahsisat ayrılmıştır. Bunun 339.174 lirası esham-ı cedide, esham-ı adiyeye ve esham-ı mübadele ile mukâtaât, timarât, zeâmet ve evkâf-ı kurâ faiz ve bedelâtına; 58.951 lirası emvâl ve eytâm faizlerine; 1.000.000 lirası bakayadan ödenecek masraflar dışında kalan harcamalara; 1.100.000 lirası Rüsûm-ı Sitte ile temin olunan Galata sarraflarının alacaklarının faiz ve re'sülmâl ödemelerine ve 318.639 lirası da meskûkât-ı mağşûşa (ayarsız para) ve akçe farkına tahsis olunmuştur (Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin Doksan Altı Senesi Muvâzene-i Ummiyesi). Bu malî yılda bütçe gelirleri dışında hazineye 645.777 liralık nakit girişi sağlanmıştır. Bunun yaklaşık % 60'nı özel banka ve bankerlerden alınan borçlar oluşturmaktadır (B.O.A., Y. A. Res, No: 25/8). 1897-98 malî yılı gideri 1.392.418 lira tahmin edilmiştir. Bu paradan, demiryolları teminatına 867.367 lira; Osmanlı Bankası'nda bulunan cari hesabı ile şube komisyon ve ikramiyeleri karşılığında 150.000 lira; Tekâüt Sandığı'ndan alınan borcun faiz ve anapara ödemesine 21.219 lira; Ziraat Bankası'na olan borcun faiz ve ana para ödemesi-

ne 10.625 lira; Osmanlı Bankası'nın alacağı olan yaklaşık 535.000 liranın faiz ve anapara ödemesine 120.000 lira; Boratlı Kireç Madeni işletmesinden alınan borcun faiz ve anapara ödemesine 6.400 lira; emvâl-i eytâm faiz ödemelerine 18.301 lira ödenek ayrılmıştır (B.O.A., Yıldız Defter No: 302: 7, 31).

1908 yılının ilk aylarında malî kriz ve siyasî gelişmeler hoşnutsuzluğun artmasına sebep oldu. Makedonya'da Temmuz başından itibaren ayaklanmalar arttı. II. Abdülhamid ayaklanmaları basturmaktan vazgeçti. Taraflar 1876 Anayasası'nın yürürlüğe konması hususunda anlaşıldılar. 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edildi. Kanun-ı Esasî'de yapılan tadilatla padişahın yetkileri daraltıldı. Meclisi feshetme şartları zorlaştırıldı. Seçme ve seçilme hakkı getirildi. Şahsî haklar ve basın hürriyeti artırıldı. İttihat Terakki de Osmanlı Devleti'nin kaderinde söz sahibi olan en önemli siyasal güç haline geldi. Bu tarih Osmanlı Devleti için sonun başlanıcı olmuştur (Autheman, 1996: 203; Tunaya, 1988: 19-25).

İhtilalin akabinde 13 Temmuz 1908 tarihinden öncesine ait düzensiz borç stokunu tespit etmek için 16 Kasım 1908 ve 8 Temmuz 1909 tarihlerinde yayınlanan talimatnameler ile ilgili kurumlardan yazılı olarak bilgi istenmiştir. İlk başvurulara göre düzensiz borç stoku yaklaşık 26.000.000 lira tespit edilmiştir. Bu rakam 8 Temmuz 1909 tarihli Tasfiye Kanunu çerçevesinde incelenerek 19.688.487 liraya indirilmiştir (Bkz. Tablo 5 1909 Yılında Düzensiz Borçların Alıcılara Göre Dağılımı). Bu rakamın 134.064.847 kuruşu Ziraat Bankası'nın teşkilinden evvel Menâfi Sandığı'ndan alınan ve hazinenin zimmetinde kalan borçlardır. Bunun büyük kısmı hisse-i iâne bakayasıdır. Bu meblağ kayıtların yetersizliği ve mükelleflerinin bulunamayacağı belirtilerek tasfiye edilmiş ve bankanın kalan alacağı toplam 309.727.286 kuruş olarak tespit edilmiştir. Borcun büyük kısmı hazinenin doğrudan yaptığı borçlanmaları içermektedir. Alınan bu para askerî malzeme alımı, Mekteb-i Tıbbiye inşası gibi adi bütçeden karşılanması gereken yerlere harcanmıştır. Bu tasarruftan sonra düzensiz borç stoku 1.834.783.824 kuruşa inmiştir. Bu rakamın tasfiyesi bütçe imkânları dahilinde mümkün görülmemiştir. 12 Mart 1911 tarihinde hazırlanan bir kanun taslağında Ziraat Bankası'na alacağı karşılığında devlet arazisi verilmesi; emanet mukabilinde alacağı olanlara nakden, diğerlerine ise alacağı karşılığında tahvil verilerek tasfiye edilmesi önerilmiştir (Meclis-i Mebusân Levayih ve Tekalif -1 Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Devre 1, İctima Senesi 2: 204-206).

19 Eylül 1908 tarihinde hazinenin nakit ihtiyacını karşılamak ve Osmanlı Bankası'na olan 1.000.000 liralık cari hesabı ve 1.500.000 liralık da muvakkat avans borcunu tasfiye etmek amacıyla Osmanlı Bankası ile itibarî değeri 4.711.124 lira olan % 4 faizli bir borç anlaşması yapılmıştır (Yeniay, 1964: 102).

1909-10 malî yılı bütçesinde gelir 25.078.962 lira, gider 30.539.546 lira ve bütçe açığı 5.460.584 lira olarak hedeflenmiştir (Devlet-i Osmaniyye'nin 1325 Senesine Mahsus Bütçesidir). Maliye Nâzırı Mehmed Cavid Bey malî kriz sebebiyle 1909-10 malî yılı bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı bir değerlendirmede; maaş ödemelerinin özellikle taşrada aksadığını ve sene boyunca en fazla dört maaşın ödendiğini, İstanbul'da ödenmesi gereken Şubat maaşıyla, müteahhitlerin alacakları ve diğer ödemelerden bakaya kalan borç miktarının 8.000.000 liraya ulaştığını ifade etmiştir (M.M.Z.C., c. 4, Devre 1, İçtima 1: 371). Bu malî yılı bütçesinde avans ödemeleri için 1.143.200 lira tahsis edilmiştir (M.M.Z.C., c. 4, Devre 1, İçtima 1: 150-151).

Hazine 1910-11 malî yılına 2.600.000 liralık nakitle girilmesine karşın Haziran ayından itibaren nakit sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Hazine ilk etapta dört ayrı bankadan 2.000.000 liralık avans almıştır. Selanik Bankası'ndan alınan 500.000 liralık avans cari hesap şeklinde açılmış ve bu hesap için % 5.95 faiz uygulanmıştır. Bu avansın diğer avanslardan farkı cari hesabın şartsız ve teminatsız olarak açılmasıdır (M.M.Z.C., c. 3, Devre 1, İçtima 3: 172-174).

29 Eylül 1911 tarihinde başlayan Trablusgarb Savaşı'nın getirdiği koşullar gereği Milli Bankası'ndan %7 faizli 1.500.000 liralık borç alınmıştır. Ancak borç 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın savaş ilanı ve akabinde diğer Balkan Devletleri'nin katılımıyla başlayan Balkan Savaşları nedeniyle vadesinde ödenememiştir. Taraflar arasında yapılan görüşmelerle borcun vadesi uzatılmış, faiz oranı %9'a çıkarılmıştır.

Bu tarihlerde savaşlar nedeniyle artan malî baskılardan kurtulmak için 1911 tarihinde % 5 faizli 1.779.586 liralık; 1912 tarihinde %6 faizli 3.000.000 liralık; 1913 tarihinde % 5 faizli 5.500.000 liralık tahvil piyasaya sürülmüştür. 1912 tarihli hazine bonolarına karşılık olarak dönemin olağanüstü şartları nedeniyle geçici olarak ihdas edilen harp vergisi geliri karşılık gösterilmiştir. Tahviller harp esnasında muhtelif müessese ve müşterilere talep oldukça satılmıştır. Emlak geliri karşılık gösterilerek piyasaya sürülen tahvillere beklenen talep gerçekleşmediği ve Sultan Osman adlı savaş gemisinin parasının ödenmesinde yaşanan güçlüğü giderilmesi için Perier Bank'la bu bankalar üzerine işlem yapılmıştır (M.M.Z.C., c. 1, Devre 3, İçtima 1: 593; Yeniay, 1964: 108).

Savaşların getirdiği özel durum nedeniyle dış borç bulmakta zorlanan hazine yüksek faizli kısa vadeli borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır. Trablusgarb ve Balkan Savaşları sırasında yaptığı avans antlaşmalarından bazıları şunlardır; Osmanlı Bankası'ndan 300.000 lira, Deutsche Bank'tan 30.000 lira, Anadolu Şimendifer Şirketi'nden 300.000 lira, Fener Şirketi'nden 500.000 lira, Reji Şirketi'nden 1.500.000 lira (M.M.Z.C., c. 1, Devre 3, İçtima 1: 556-559).

Hükümet hazineyi uzun vadeli borçlanmaya giderek yüksek faizli kısa vadeli borçlanmadan kurtarmak ve bu borçları uzun vadeye yayarak rahatlatmak için 1914 yılında % 5 faizli 800.000.000 franklık (35.000.000 lira) dış borçlanmaya gitmiştir. Fransız hükümetinin kefaleti ile Fransız bankerleriyle imzalanan bu borç antlaşmasında yaşanan olumsuz koşullar nedeniyle tarafın Rayak-Lidda imtiyazı, Der'a-Hayfa Demiryolu İşletmesinin Fransa'ya devri, Şam-Hayfa Demiryolu imtiyazının uzatılmasını talep etmiştir. Bu borçlanmadan elde edilen meblağın önemli kısmı borç geri ödemelerine tahsis edilmiştir. İstikraz antlaşmasının imzalandığı tarihte düzensiz borç stoku 32.500.000 liraya ulaşmıştır. Bu borcun 24.500.000 lirası hazine tahvilleri; 8.000.000 lirası avans, memur maaşı ve sair borçlardan oluşmaktadır (M.M.Z.C., c. 1, Devre 3, İçtima 1: 562-564).

1914-18 yılları arasında cereyan eden 1. Dünya Savaşı askeri giderleri olağanüstü artmıştır. Savaş giderleri olağan devlet gelirleri ile ödenmesi mümkün olmayacak rakamlara ulaşmıştır. Bunun en iyi göstergesi bütçe rakamlarıdır. 1914-15 malî yılı bütçesinde gelir 32.606.990 lira, gider 34.012.004 lira, açık 1.405.014 lira öngörülmüştür. Bu yılın bütçesinden düzensiz borç ödemelerine tahsis edilen meblağın 1.136.801 lirası emlak vergisi, 1.357.705 lirası da harp vergisi karşılık gösterilerek çıkarılan tahvillerin ödemelerine, 605.769 lirası da avans ödemelerine ayrılmıştır. 1915-16 malî yılında bütçe açığı 8.821.107 lira; 1916-17 malî yılında 14.712.148 lira; öngörülmüştür. 1917-18 malî yılında gelir 23.584.166 lira, gider 53.304.511 lira tahmin edilmiştir (Devlet-i Osmaniye'nin 1330 senesine mahsus bütçesidir, 1330; Devlet-i Osmaniye'nin 1331 senesine mahsus bütçesidir, 1331; Devlet-i Osmaniye'nin 1332 senesine mahsus bütçesidir, 1332; Devlet-i Osmaniye'nin 1333 senesine mahsus bütçesidir, 1333).

Harp masraflarını karşılamak için aylıkların yarısının ödenmesi, müteahhit ve sair kimselere olan borçların ertelenmesi, tekalif-i harbiye yükümlülüğünün getirilmesi gibi bir dizi ek tedbirler alınmıştır. Ancak hükümet alınan bu tedbirlere karşın kağıt para emisyonunun artırılmasının kaçınılmaz olduğunu görmüştür. Daha önceki tecrübelerden de hareketle çıkarılacak kağıt paranın karşılığının bulunmasına önem vermiştir. Almanya ve Avusturya hükümetlerinden alınan 150.000.000 franklık borç karşılığında piyasaya 6.583.094 liralık kağıt para sürülmesi kararlaştırılmıştır. İlk defa Temmuz 1915'de evrak-ı nakdiyye adıyla piyasaya sürülmeye başlanmıştır. Savaş süresince toplam 161.000.000 liralık evrak-ı nakdiyye piyasaya sürülmüştür. Hükümet savaş süresince nakit ihtiyacını Alman hükümetinin verdiği bu malî desteklerle aşmaya çalışmıştır. Alman hükümeti Osmanlı hükümetine savaş süresince 148.581.400 lirası hazine bonosu, 104.474.944 lirası nakit olmak üzere 253.056.344 lira borç vermiştir (Pamuk, 1984: 234-245, 253-258; Toprak, 1982: 20).

Piyasada kağıt para emisyonunun artması Alman hükümetini harekete geçirdi. Ve Osmanlı hükümetine iç borçlanmaya gitmesi yönünde tavsiyelerde bulundu. Almanya'nın kararlı tutumu karşısında 3 Nisan 1918 tarihinde piyasaya sürülen tahvillerden 17.977.600 liralık gelir temin edilmiştir.

1918 tarihinde dış borç stoku 139.000.000 lira; 1911-13 yılları arasında çıkarılan hazine tahvillerinin toplam değeri 10.279.000 lira; çeşitli banka ve şirketlerden alınan kısa vadeli borçların miktarı 1.561.000 lira civarındadır (Sayar, 1977: 291).

SONUÇ

Osmanlı Devleti, bulunduğu coğrafyaya göre elde ettiği gelirin oldukça düşük olması ve özellikle askerî nitelikteki nedenleri ve bunların beraberinde getirdiği sonuçlar sebebiyle kamusal harcamalarını nominal gelirler ile finanse edilememesi sonucunda borçlanmayı bir çare olarak düşünmüştür. İlk dönemlerde savaş ekonomisi ile yönetilmiş ve savaş sonrası elde edilen topraklardan alınan vergilerle ve elde ettiği ganimetlerle ekonomisini yenileme imkanı bulan Osmanlı Devleti bu yıllarda borçlanmayı ödünç para alma şeklinde geçiştirmiştir.

Ticarî kapitalizm, sanayî devrimi ve sonrası batı ülkelerinin ekonomik gücü Osmanlı Devleti'nin iç dengelerini sarsmıştır. Diğer sorunların yanında malî sorunları da ağırlaşmıştır. Alınan ödüncüler ve sair borçların geri ödemesinde yaşanan sorunlar hazinenin borç para almasını güçleştirmiştir. Devlet bu sorunu aşmak için borç karşılığı bir vergi kaynağının borç verene terki, vergi gelirinin borca karşılık gelen kısmının karşılık gösterilmesi şekline uygulanan Malikane ve Esham sistemi ile nakit ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Ancak bu sistemde kaynakların kayd-ı hayat şartıyla verilmesi nedeniyle kısa vadede sorunları çözümlerken uzun vadede kaynakların tahribatına ve elden çıkmasına neden olmuştur. Tanzimat'la birlikte uygulanması öngörülen reformlarla birlikte bu uygulamalara da son verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu amaçla, hazinenin nakit ihtiyacını karşılamak ve Malikane ve Esham sistemine son vermek için 1840 yılında piyasaya kaime sürülmüştür. Kaime enflasyonist etkilerine karşın hazinenin ihtiyacı doğrultusunda zaman zaman çeşitli adlarla piyasaya sürülmeye devam edilmiştir. Ayrıca hazine piyasaya isteğe bağlı ve zorunlu olmak üzere iki farklı şekilde tahvili değişik zamanlarda ihrac etmiştir. Diğer yandan bu süreç zarfında finans sektöründeki gelişmelere bağlı olarak banka ve bankerlerden genellikle gelirlerin bir kısmı karşılık gösterilerek borç alınmıştır. Geri ödemelerde gecikme olması durumunda bileşik faiz uygulanmıştır. Faiz oranları günün koşullarına göre değişiklik arz etmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin özellikle XVII. yüzyıldan itibaren finansal darboğaza girmesine karşın dış borçlanmaya XIX. yüzyılın ortalarında gitmesi, her şeye rağmen iç borçlanmada başarılı olduğunu söylememize imkan vermektedir.

NOTLAR

1. Yavuz'un doğu seferinde Şam'a gelindiğinde ordu hazinesi tükenmiş, merkezden para gelinceye değin zengin tüccarlardan borç para alınmıştı. Çok geçmeden gerekli para gelmiş ve borçlulara ödenmişti. Alacaklılar içinde alacağı en fazla olan bir itibarlı tüccar, oğluna zaimlik verilmesi kaydıyla borcunu hazineye devredebileceğini teklif etmişti. Padişah bunu kabul etmemiştir (Çakır, 1998: 180); Osmanlı Devleti C. Finkel'in tespitine göre, Macaristan seferi sırasında, önemli miktarda şahıslardan borç alınmıştır (Pamuk, 1999: 93-94); IV. Mahmut cülus bahşişini tüccar ve zenginlerden alınan ödünç para ile dağıtmıştır (Mustafa Nuri Paşa, 1992: 302).

2. "...dâhil-i Tanzimat olan mahaller vergisinin usûl-ı tahsiliyyesi bu def'a nasb ve ta'yîn buyurulan müşîran ve defterdaran ma'rifetiyle icra olunacağı ve bazı mahaller muhassıllarının tebeddüllerinden nâşi işbu elli yedi senesi vergisi bi't-tabi biraz kesb-i taahhür edeceği ve sene-i merkûme hasadının idrâkiyle aşar hâsılatının tahsîl ve fûruhtu dahî üç dört maha tevakkuf eyleyeceği cihetlerle masârifat-ı hazînenin idare ve hüsn-i tesviyesi zımında geçen sene icra olunduğu gibi şimdilik bir mikdar akçe istikrazı lazım ..." geldiğinin diğer bir metinde de Maliye nazırı Safveti Paşa: "... vakı'a evrâk-ı nakdiye ve eshâm-ı atfaka faizlerinin mevsim-i i'tası takarrub etmiş ve bunlardan vesair masârifat-ı vâkı'a-i hazînenin rü'yet ve tesviyesinden dolayı şu aralık külliyetli akçenin şiddet-i lüzûmu bedîhattan olarak..." ifadelerine yer verilerek borçlanmaların gerekçeleri belirtilmiştir (Çakır, 1998: 91).

Tablo 1. 1679-1751 Yılları Arasında İç Hazineden Dış Hazineye Verilen Borçlar ve Geri Ödemeleri (Akçe)

Borç Alınan Meblağ		Geri Ödenen Meblağ	
Yıl	Meblağ	Yıl	Meblağ
1090/1679-80	117.852.120	1090/1679-80	12.000.000
1091/1680	88.684.090		
1092/1681-82	96.370.320	1092/1681-82	18.000.000
1093/1682	121.896.012		
1094/1683	251.832.000	1094/1683	90.000.000
1095/1684	255.209.760		
1096/1684-85	264.432.280		
1097/1685-86	401.950.056		
1098/1686-87	131.872.408		
1139/1726	18.000.000		
1149/1736	5.100.000	1149/1736	3.384.720
1152/1739	32.412.360	1153/1740-42	32.412.360
1155/1742	194.625.000		
1157/1744-45	66.000.000	1182/1768	6.000.000
1159/1746	21.000.000	1182/1768	3.000.000
1161/1748	53.372.520	1161-82/1748-68	36.678.000
1163/1750	11.078.640	1182/1768	11.078.640
1164/1751	41.340.000		

1 Akçe = 120 Kuruştur.

Kaynak: Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 37.

Tablo 2. 1876 - 1914 Yılları İtibarıyla Alınan Avans ve Krediler

MALİ YILLAR	TARİH	ANAPARA (Lira)	FAİZ (%)	BORÇ KAYNAĞI
1876-77	22 Mart 1876	338.753	15	İtibar-i Umumî-i Osmani Şirketi
	21 Ağustos 1876	377.676	15	İtibar-i Umumî-i Osmani Şirketi
	13 Aralık 1876	280.884	15	İtibar-i Umumî-i Osmani Şirketi
	13 Şubat 1877	343.946	15	İtibar-i Umumî-i Osmani Şirketi
1877-78	—	250.000		Banker (Mösyö Zarifi)
	30 Mayıs 1877	71.194		İtibar-i Umumî-i Osmani Şirketi
1878-79	9 Mayıs 1878	1.000.000		Banker (Mösyö Zarifi)
	24 Ağustos 1878	832.855		Banker (Mösyö Zarifi)
	7 Kasım 1878	333.334		Banker (Mösyö Zarifi)
	27 Kasım 1878	1.080.000		Osmanlı Bankası
	2 Aralık 1878	1.660.000		Banker (Mösyö Fernandez)
	10 Şubat 1879	280.000		Banker (Mösyö Zarifi)
1879-80	Ağustos 1879	250.000	10	Osmanlı Bankası
1880-81	10 Şubat 1881	60.000	10	—
1882-83	20 Temmuz 1882	200.000	10	Osmanlı Bankası
	14 Ağustos 1882	120.000	10	Osmanlı Bankası
1883-84	—	87.500	10	Osmanlı Bankası
	Şubat 1884	31.250	10	İtibar-i Umumî-i Osmani Şirketi
1884-85	Haziran 1884	100.000	10	Osmanlı Bankası
1885-86	13 Haziran 1885	75.000	10	Osmanlı Bankası
	9 Temmuz 1885	75.000	10	Osmanlı Bankası
	16 Eylül 1885	120.000	10	Osmanlı Bankası
	11 Ekim 1885	150.000	5	Tekaüt Sandığı
	26 Aralık 1885	50.000	5	Tekaüt Sandığı
	11 Mart 1886	70.000	5	Tekaüt Sandığı
1886-87	20 Mart 1886	100.000	5	Tekaüt Sandığı
	18 Haziran 1886	55.000	10	Osmanlı Bankası
	9 Ağustos 1886	30.000	5	Tekaüt Sandığı
	7 Eylül 1886	530.000	10	Osmanlı Bankası
	13 Aralık 1886	15.000	7	Osmanlı Bankası
	21 Aralık 1886	250.000	7	Osmanlı Bankası
	1 Mart 1887	20.000	7	Osmanlı Bankası
	8 Mart 1887	30.000	10	Osmanlı Bankası
1887-88	28 Nisan 1887	30.000	10	Osmanlı Bankası
	14 Haziran 1887	25.000	5	Tekaüt Sandığı
	20 Haziran 1887	80.000	6	Borathı Kireç Madenleri
	16 Kasım 1887	30.000	9	Osmanlı Bankası

	16 Şubat 1888	25.000	10	Osmanlı Bankası
1888-89/1889-90	—	120.000	7	Şirket-i Hayriye İdaresi
1890-91	—	4.000	8	Mülkiye Tekaüt Sandığı
1892-93	8 Ağustos 1892	50.000	7	Osmanlı Bankası
	29 Ağustos 1892	100.000	7	Osmanlı Bankası
	19 Şubat 1893	60.599	7	Osmanlı Bankası
	—	130.000	6.5	Tönbeki Şirketi
1896-97	8 Ocak 1897	58.000		Osmanlı Bankası
	28 Ocak 1897	250.000	7	Osmanlı Bankası
1899-1900	9 Mayıs 1899	216.377	4	Fener İdaresi
1904-05	18 Ağustos 1904	55.000	8	Fener İdaresi
	9 Ekim 1904	17.335	4	Köstence Kablo Şirketi
	—	25.000	7	Şirket-i Hayriye İdaresi
1907-08	13 Nisan 1907	280.000	7	Deutsche Orient Bank
	13 Nisan 1907	5.000	7	Osmanlı Bankası
	27 Nisan 1907	200.000	7	Osmanlı Bankası
	17 Haziran 1907	177.585	7	Deutsche Bank
	18 Temmuz 1907	300.000	7	Fener İdaresi
	24 Kasım 1907	25.000		Düyûn-ı Umumiye İdaresi
	12 Mart 1908	30.000	7	Anadolu Demiryolu Şirketi
	15 Şubat 1908	85.000	7	Deutsche Orient Bank
1907-08/1908-09	6 Ocak-14 Mart 1908	300.000	7	Deutsche Bank (iki kalem istikraz)
1908-09	13 Nisan 1908	150.000	7	Deutsche Bank
	13 Mayıs 1908	4.000	7	Osmanlı Bankası
	11 Haziran 1908	100.000	7	Osmanlı Bankası
	16 Haziran 1908	300.000	7	Bağdat Demiryolu Şirketi
	6 Temmuz 1908	35.000	4	Düyûn-ı Umumiye İdaresi
	7 Aralık 1908	254.805	7	Deutsche Orient Bank
1910-11		500.000	6 3/8	Bank Franes
		500.000	5	Milli Banka
		500.000	4 3/4	Osmanlı Bankası
		500.000	5,95	Selanik Bankası
1911		1.500.000	7	Milli Banka
1912		33.000	5.5	Deutsche Bank
1913		500.000	7	Fener İdaresi
1914		200.000	6	Anadolu Demiryolu Şirketi

Kaynak: B.O.A., Maliye İrade, No: 23; Y. A. Hus., No: 220/25; MV. no: 20, 64; Y. A. Res., No: 1/40, 4/25, 9/84, 9/76, 39/46, 40/3, 23/4, 24/20, 21/54; A. AMD. MV., no: 40/59; Yıldız Defter, no: 85; İhsâiyât-ı Maliye, Vâridât ve Masârif-ı Umumiyyeyi Muhtevîdir, 1325 Birinci Sene, İstanbul 1327; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c.3, Devre 1, İctima Senesi 3, s.172-174; M.M.Z.C., c.1, Devre 3, İctima Senesi 1, s.556.

Tablo 3. 1863 - 1920 Yılları İtibarıyla Osmanlı Bankası'nın Bilanço Aktifi ve Osmanlı Devleti'nin Borç Yüğü (Sterlin)

YILLAR	OSMANLI BANKASI'NIN BİLANÇO AKTİFİ	OSMANLI DEVLETİ'NİN BORÇ YÜKÜ
1863	3.039,4	407,0
1864	4.454,3	246,3
1865	4.029,4	453,7
1866	4.349,1	198,1
1867	4.683,7	195,5
1868	5.476,3	292,2
1869	8.432,3	2.202,9
1870	6.893,2	2.007,2
1871	6.861,1	1.732,1
1872	6.079,2	2.215,9
1873	7.578,5	1.772,9
1874	16.512,5	6.796,9
1875	9.641,1	3.170,4
1876	7.194,0	644,3
1877	7.757,9	1.074,5
1878	9.049,6	1.161,8
1879	10.209,5	1.151,4
1880	11.403,1	1.760,8
1881	12.586,8	2.774,7
1882	14.240,8	2.725,2
1883	13.328,6	3.642,2
1884	13.816,9	3.335,6
1885	15.101,4	2.916,6
1886	10.422,6	2.769,2
1887	11.669,6	2.467,3
1888	11.468,1	3.464,9
1889	12.406,2	3.136,8
1890	13.962,6	5.031,3
1891	14.460,2	5.605,0
1892	15.431,1	5.972,9
1893	16.895,3	7.070,7
1894	19.603,9	9.600,1
1895	18.759,1	9.490,7
1896	13.231,7	4.503,1
1897	13.496,9	4.492,9
1898	15.660,5	5.744,4
1899	15.998,1	6.683,0
1900	15.744,8	6.577,8
1901	15.885,5	2.024,2
1902	17.198,0	2.075,8

1903	19.754,5	1.599,6
1904	19.976,4	2.045,5
1905	19.793,0	1.709,0
1906	22.397,3	1.872,3
1907	21.023,6	2.378,3
1908	19.553,4	2.438,9
1909	23.054,6	270,1
1910	24.712,6	246,9
1911	25.493,3	896,4
1912	21.542,0	1.725,0
1913	24.143,7	1.730,1
1914-1917	-	-
1918	25.761,8	-
1919	30.850,5	-
1920	26.806,2	-

Kur: 1 sterlin = 1.10 Osmanlı lirası.

Kaynak: André Autheman, *La Banque Imperiale Ottomane*, Paris 1996, s. 279-280

Tablo 4. 1853-54/1861-62 Yılları Arasında Hazinesinin Bütçe Dışı Gelirlerinin Kaynakları İtibariyle Dağılımı, (Bin Kuruş)

Mali Yılı	Esham İhracı	Evrak-ı Nakdiyye	Tüccar ve Sarraflardan Borçlanma	Eytam Sandığından Borçlanma	Dış Borçlanma	Diğerleri	Toplam
1853-54	-	50.000	22.643	3.500	-	73.136	149.279
1854-55	25.050	131.685	5.467	2.550	211.336	36.880	412.968
1855-56	68.389	64.069	77.307	250	302.826	64.872	577.713
1856-57	-	-	61.566	-	359.420	50.058	471.044
1857-58	85.120	25.000	67.648	-	36.664	74.979	289.411
1858-59	14.245	250.000	334.679	10.000	31.514	4.558	644.996
1859-60	-	-	429.682	-	-	79.234	508.916
1860-61	175.000	-	448.060	-	-	14.206	637.266
1861-62	269.820	602.000	95.987	-	-	20.181	987.988
Toplam	637.624	1.122.754	1.543.039	16.300	941.760	418.104	4.679.581

Kaynak: Tefik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-1861 Belgeler: *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. XIII, Sayı 17, Ankara 1988, s. 239.

Tablo 5. 1909 Yılında Düzensiz Borçların Alıcılara Göre Dağılımı

ALICILAR	BORÇ TOPLAMI (Kuruş)
Maaşât-ı askeriye	592.978.657
Maaşât-ı mülkiye	152.452.718
Maaşât-ı zatiye	109.047.799
Mülkiye Tekaüt Sandığı Nezâreti	15.722.254
Askerî Tekaüt Sandığı Nezâreti	73.807.380
Erzak-ı askeriye müteahhitler alacağı	60.749.276
Sair müteahhitler alacağı	3.789.365
Tayinât-ı askeriye bedelleri	44.178.163
Daire-i mülkiye ve askeriyenin masrafı olarak düyünü (nakliye, harcırah, efrâd yevmiyesi, icar bedelleri vb.)	177.540.717
Bedel-i inşaat	15.076.028
İstikrazât	52.786.519
İhtiyat	211.827.651
Emanet ve kefalet akçeleri	4.500.000
Vergi ve rûsûm fazlası geri ödemesi	7.600.000
Ziraat Bankası	446.792.144
Toplam	1.968.848.671

Kaynak: *Meclis-i Mebusân Levâiyih ve Tekâlîf ı Kanuniyye ve Encümen Mazbataları*, Devre 1, İctima Senesi 2.

KAYNAKLAR

Akyıldız, Ali (1996), *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul.

Autheman, André (1996), *La Banque Impériale Ottomane*, Comité pour L'histoire Economique et Financière de la Paris.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), No: 20; 44; 64; 89.

Amedî Kalemî Mütenevvia (A. AMD. MV.), no: 40/59

İrade Dahiliye, No: 1844.

İrade Hariciye, No: 457.

İrade Maliye, No: 23

Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. Res.), No: 9/76; 23/4; 25/8; 109/32; 1/40; 4/25; 9/84; 39/46; 40/3; 23/4; 24/20; 21/54.

Yıldız Sadaret Hususî Evrakı (Y. A. Hus.), No: 220/25

Yıldız Defter, No: 85; 302; 12288.

Cezar, Yavuz (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XIII)*.

Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih, İstanbul.

Çakır, Coşkun (1998), *Mali Bir İslahat Hareketi Olarak Tanzimat ve*

Tanzimat Dönemi Maliye Politikalarının Tahlil ve Tenkidi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin Doksan Altı Senesi Muvâzene-i Umumiyesi.

Devlet-i Osmaniyye'nin 1325 senesine mahsus bütçesidir.

Devlet-i Osmaniye'nin 1330 senesine mahsus bütçesidir, İstanbul 1330.

Devlet-i Osmaniye'nin 1331 senesine mahsus bütçesidir, İstanbul 1331.

Devlet-i Osmaniye'nin 1332 senesine mahsus bütçesidir, İstanbul 1332.

Devlet-i Osmaniye'nin 1333 senesine mahsus bütçesidir, İstanbul 1333.

Düstur, 1. Tertip, c. VI, Ankara 1939.

Düstur, 1. Tertip, c. V, Ankara 1937.

Genç, Mehmet (1975), "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Türk İktisat*

Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, Ankara, s. 231-292.

Genç, Mehmet (1995), "Esham", *İslam Ansiklopedisi* (D.V.), c. 2, İstanbul, s. 376-380.

Güran, Tevfik, (1988), "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-1861", *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. XIII, Sayı 17, Ankara, s. 213-362.

Hasan, Ferit (1334), *Nakit ve İtibar-ı Mali*, c. III, Bankacılık, İstanbul.

İhsâiyât-ı Maliye, Vâridât ve Masârîf-ı Umumiyyeyi Muhtevîdir, 1325 Birinci Sene, İstanbul 1327.

Kazgan, Haydar (1977), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, İstanbul.

Meclis-i Mebusân Levayih ve Tekalîf -ı Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Devre 1, İçtima Senesi 2

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (M.M.Z.C.), c. 4, Devre 1, İçtima 1; c. 3, Devre 1, İçtima 3; c. 1, Devre 3, İçtima 1.

Mustafa Nuri Paşa (1992) (Sad: Neşet Çağatay), *Netayic ül-Vukuat*, c. I-II, Ankara.

Pamuk, Şevket (1984), *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara.

Pamuk, Şevket (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul.

Sayar, Nihad N. (1977), *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul.

Shaw, Stanford - Shaw, Ezel Kural (1983) (Çev: Mehmet Harmancı), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. II, İstanbul.

Tabakoğlu, Ahmet (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul.

Thobie, Jacques (1977), *Intérêts et Impérialisme Français dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*, Paris.

Toprak, Zafer (1982), *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara.

Tunaya, Tarık Zafer (1988), *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c. I, İstanbul.

Uçarol, Rifat (1985), *Siyasi Tarih*, İstanbul.

Yeniay, İsmail Hakkı (1964), *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul.